

Erasmus in vijftien portretten

Erasmus was een veelzijdig man: zowel kunstenaars uit zijn eigen tijd als hedendaagse kunstenaars laten heel verschillende kanten van hem zien, hoe hij zich bewoog in allerlei rollen en hoedanigheden. Erasmus was onderzoeker, schrijver, adviseur, communicator, commentator, wetenschapper, docent, filoloog, pedagoog, theoloog en filosoof. Hij was een gelovige én een humanist, een solist die tegelijkertijd hunkerde naar vriendschap, en een wereldburger die grenzen trok. Na zijn dood in 1536 kwamen zijn boeken op de lijst van verboden boeken te staan; Desiderius werd Damnatus. Vandaag de dag, vijf eeuwen later, wordt hij evenwel nog steeds gelezen. Ik ga met u langs vijftien portretten uit de tentoonstelling *Erasmus 'Ik wijk voor niemand'*.¹

ERASMUS ALS CHRISTENHUMANIST

Rond 1530 schilderde Lucas Cranach de Oude het wereldberoemde portret van Erasmus. Dat is de Erasmus zoals iedereen hem herkent, met zijn mantel, zijn bontkraag en zijn muts, allemaal attributen van eerbiedwaardigheid. Zo presenteerde Erasmus zichzelf ook het liefst. Op zich is het bijzonder dat Lucas Cranach de Oude dit portret schilderde, want Cranach was meer op de hand van Luther, was met deze bevriend en zelfs getuige bij diens huwelijk. Blijkbaar was Erasmus zo beroemd dat Lucas Cranach de Oude graag diens status bevestigde. Erasmus heeft voor dit portret niet geposeerd. Lucas Cranach de Oude schilderde de icoon Erasmus zoals Quinten Massijs en Hans Holbein de Jonge die vóór hem geschilderd hadden. Cranach geeft

hem een hemelsblauwe achtergrond, waartegen we een peinzende Erasmus zien, een man die de balans van zijn leven opmaakt. Zijn levenswerk was immers voltooid: hij had het Nieuwe Testament, opnieuw vanuit het Grieks in het Latijn vertaald met een uitgebreide verantwoording en interpretatie, het zogeheten *Novum Instrumentum*.

In 1516 liet Erasmus de eerste druk van *Novum Instrumentum* verschijnen in Bazel en in de jaren daarna werkte hij koortsachtig aan verbeterde versies daarvan: een tweede, derde, vierde en vijfde druk. Na jarenlange studie had Erasmus de toen gangbare versie van de bijbel, de Vulgaat, gezuiverd van allerlei fouten die daar in de loop der eeuwen in geslopen waren. Hij durfde te sleutelen aan het Woord van God, wat in zijn tijd even gewaagd was als nu het uitbrengen van een frisse versie van de Koran zou zijn.

Erasmus werd geboren in 1466 als de tweede zoon van een Gouds priester. Er was dus geen sprake van een *one night stand*, maar wel van onwettige kinderen. De vader van Erasmus heet Gerard, zijn moeder Margaretha en zijn broer Pieter. Als Margaretha hoogzwanger is van Erasmus, vertrekt vader Gerard, om geen praatjes te veroorzaken, naar Rome waar hij zich gaat wijden aan het kopiëren van documenten. Margaretha gaat naar Rotterdam om te bevallen bij haar moeder in huis, Erasmus' oma. Na een paar jaar keert het ouderpaar terug naar Gouda, waar Erasmus naar de parochieschool op de Markt gaat (1469-1475). Zijn vader dient al die jaren als priester in de Goudse Sint-Janskerk. Erasmus zal ongetwijfeld gepest zijn als 'bastaard' en het is typisch zijn humor om aan zijn naam toe te voegen: Desiderius, 'de gewenste'. Dat klinkt beter dan Defectus. Om zijn afkomst te verdonkeremen, want die is bepaald niet bevorderlijk voor zijn carrière in de kerk, zal hij zich later Roterodamus noemen, 'van Rotterdam', toentertijd een onbekend gehucht in Europa.

Erasmus is als jongetje heel leergierig, hij speelt graag met woorden en leert gemakkelijk Latijn. Zijn ouders sturen hem naar het vervolgonderwijs in Deventer, zijn moeder gaat met hem mee en sterft in Deventer aan de pest. Wanneer Erasmus zeventien jaar oud is, in 1484, komt hij terug naar Gouda. Daar verliest hij in datzelfde jaar ook zijn vader, die sterft in het Catharina Gasthuis, dat de functie van pesthuis had. Op die manier schildert Neel Korteweg hem, de puber, die kort na elkaar zijn moeder en zijn vader aan de pest verliest. Als bastaardzoon en als wees heeft hij op zijn leeftijd al meer meegemaakt dan de meeste van zijn leeftijdsgenoten. Er zit verdriet, maar hij kijkt ook verlangend de wereld in.

ERASMUS ALS MINNAAR

Erasmus was niet alleen leergierig, hij was ook romantisch. Zijn hele leven heeft hij gehunkerd naar echte vriendschap, naar harmonie tussen de volken, naar liefde. Als twintigjarige wordt hij verliefd op de aantrekkelijke Elisabeth, die op Westhaven 11 in Gouda woonde. Zij gaat niet in op zijn avances en kiest voor het klooster. Erasmus dicht:

Nu weet ik wat liefde is;
Liefde is complete gekte.
De liefde is een vuur dat gloeiender is dan lava.
De liefde dringt door merg en been.
De liefde kruipt in je botten,
Verschroeit je ingewanden en houdt je uit de slaap.
De liefde zet je in vuur en vlam.
Je bent jezelf niet meer.
Liefde is blind.

Erasmus is intussen ingetreden in het klooster Stein, vlak over de stadsgrens van Gouda en zal daar ook de kloostergelofte afleggen. In het klooster ontwikkelt Erasmus warme gevoelens voor de monnik Servaas Rogier, aan wie hij prachtige liefdesbrieven schrijft. Servaas Rogier geeft echter geen krimp en de toon in de brieven van Erasmus wordt dan ook steeds wanhopiger.

Jij bent mijn enige hoop, de helft van mijn ziel, de troost van mijn leven.
Niets is zo heerlijk, zo fijn, als beminnen en bemind worden, beste Servaas, maar daar staat tegenover dat er niets rampzaliger is dan te beminnen en niet bemind te worden.

Servaas Rogier laat zich echter niet vermurwen en de minnaar Erasmus wordt afgewezen. Uiteindelijk vertrekt Erasmus uit Gouda, na een verblijf van zes jaar in het kloos-

ter. Hij had een hekel gekregen aan het Goudse bier, aan het gure klimaat, hij had er zijn vader zien sterven, hij was afgewezen in de liefde, en hij had alle boeken uit de bibliotheek van klooster Stein tweemaal uit. Er zat voor hem maar één ding op: de wijde wereld in.

ERASMUS TE PAARD

Een paard voor mijzelf en een lastdier voor mijn boeken en schrijfgerei en een bescheiden vast inkomen om in mijn levensonderhoud te voorzien, dat is alles wat ik nodig heb.

Erasmus slaat als 26-jarige met een dreun de poort van klooster Stein achter zich dicht en is vanaf dat moment ‘en route’, een man zonder vaste woon- of verblijfplaats. Zoals elke reiziger heeft hij maar weinig bezittingen bij zich, en wat hij meeneemt zijn vooral boeken, vastgesjord op de rug van een ezel. Langs zandwegen, door de bossen, over de bergen doorkruist hij rusteloos het Bourgondisch-Habsburgse Rijk, het Rooms-Duitse Rijk, Engeland en Frankrijk. Hij legt daarbij onvoorstelbaar grote afstanden af, waarbij struikrovers en soldatenbendes hem niet weerhouden op zijn weg.

Dertig jaar lang is hij op reis door wat hij de ‘Republiek der Letteren’ noemt, onderweg logerend bij vrienden, die evenals hij humanisten zijn. Zij delen een universele taal, het Latijn, zij het elk met zijn eigen tongval. Erasmus’ gastheren waarderen hem vanwege zijn reisverhalen, zijn geleerdheid, zijn belezenheid, zijn gevatheid, alsook om zijn elegante Latijn.

Onderweg observeert Erasmus de consequenties van oorlogvoering. Hij ziet geplunderde steden en hoort verhalen over verkrachtingen en wraakoefeningen. Al in Gouda had hij de sociale gevolgen van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten meegemaakt. Een en ander heeft hem gescherpt in zijn pacifisme. Hij schrijft brieven en

pamfletten tegen de oorlog, zoals het bekende adagium: Zoet is de oorlog voor wie er onbekend mee zijn. ‘Onze oorlogen komen meestal voort uit eerzucht, woede, bandeloosheid of een soortgelijke geestesziekte’, schrijft hij. Op zijn reizen ontwikkelt Erasmus zijn opvattingen over wat een goed heerser zou zijn: deze is geen oorlogshitser, maar een hoogstaand persoon die zorgt voor de veiligheid en het welzijn van de onderdanen, iemand die dijken bouwt en wegen aanlegt.

De goede vorst richt zich op het schoonmaken van de steden, het bouwen van bruggen, hallen, straten, het droogmalen van poelen, het verleggen van stroombeddingen, het bedijken, het ontginnen.

Onderweg identificeert Erasmus zichzelf zelfs met zijn trouwe viervoeter, als hij in 1521 aan de kardinaal van Sion schrijft:

Eindelijk heb ik me aan de reis naar Duitsland gewaagd, hoewel de hele weg wemelde van de soldaten. Ik wilde vreselijk graag aanwezig zijn bij het opnieuw geboren worden van het Nieuwe Testament... Aangezien van een ezelin wordt verteld dat ze door het vuur gaat om haar jongen te redden, is het niet vreemd dat ik mij af en toe dwars door zoveel gevaren naar mijn kinderen spoed.

ERASMUS EN SEKS

Wie de dorre teksten van sommige Erasmologen leest, kan de indruk krijgen dat Erasmus alleen een hoofd had, een man met een groot verstand, kortom: een cerebraal mens. Wie echter zijn gedichten en brieven leest, krijgt een heel ander beeld van hem: een man met een lijf, met een hart, een man ook met een grote neus en met onderbuikgevoelens, iemand die behalve over klassieke literatuur ook kon uitweiden over zijn nierstenen. Erasmus heeft nooit

een gezin gesticht, maar hij was zeker niet afkerig van het vrouwelijk schoon. Vooral Engelse vrouwen hadden zijn voorkeur, want die konden zo heerlijk zoenen, schreef hij, een mening die toch echt gebaseerd zal zijn geweest op eigen ervaring. Hij viel echter ook op mannen, met name de Italiaanse jongens vond hij verleidelijk. De gouden ring die hij van zijn leerling Alexander Stewart kreeg, was meer dan een uiting van wellevendheid: het ging hier zeker om een diepe genegenheid.

Was hij hetero, homo of biseksueel? Afgaande op zijn brieven ben ik geneigd te denken dat hij homoseksueel was, iets waar je in zijn tijd niet mee te koop liep. In zijn polemieken met Luther vergeleek Erasmus zichzelf met een damhert, een edel vrouwelijk dier, terwijl hij Luther vergeleek met een stier, een wild mannelijk dier. Erasmus was de man van de soft power, gericht op redelijkheid, studie en omgangsvormen, maar kon tegelijkertijd ook heel vleitend zijn, zoals bijvoorbeeld toen Luther trouwde. Venijnig roddelde hij:

Om je te laten weten dat het huwelijk onder een gelukkig gesternte heeft plaatsgevonden: de jonge bruid heeft enkele dagen na het zingen van het bruiloftslied het leven geschonken aan een kind.

ERASMUS ALS NETWERKER

Erasmus was een fantastische communicator, netwerker, spindoctor en *image builder*. Hij heeft de uitvinding van de boekdrukkunst volledig benut om zijn denkwerk te verspreiden en het is hem gelukt tot op de dag van vandaag een bekend profiel te hebben. Wie zou nu nog het profiel van Coornhert, Hugo de Groot of Spinoza herkennen? Erasmus heeft zijn imago bewust in de markt gezet. Hij gaf de in zijn tijd bekende kunstenaar Quinten Massijs opdracht om een penning met zijn beeltenis te maken en die penning stuurde hij ook heel gericht rond. De dure versie stuurde

hij naar de machtigste mannen en de iets minder dure versie naar de opinieleiders in Europa. Dat hij dat deed als een soort reclame voor zijn boeken, kunnen we opmaken uit de inscriptie op de penning: ‘Beeld naar het leven getekend. Een beter beeld zullen u zijn teksten geven’.

Met zijn brieven, boeken en penningen onderhield Erasmus een zeer uitgebreid netwerk in de hoogste kringen van Europa. Ook Nicolaas Everaerts, de president van het Hof van Holland, ontving zo’n penning van Erasmus. De begeleidende tekst die hij daarbij schreef, luidde: ‘Vervaardigd door een niet alledaags kunstenaar tegen een niet alledaagse prijs’. Net zoals hij zich met de technische details van zijn boeken in de drukkerij bemoeide, zo bemoeide hij zich ook met de productie van zijn penningen en deed hij allerlei suggesties om het resultaat te verbeteren. Erasmus was een multi-talent.

ERASMUS SPOT

Op het portret van Emo Verkerk heeft Erasmus duidelijk binnenpret, zijn ogen glimmen, hij kijkt ondeugend. Hij is de nar met een regenboogtrui aan, die – hij is tenslotte een nar – met iedereen de gek mag steken, onder het motto ‘Lachen is gezond’. Erasmus is de schrijver van de *Lof der zotheid*, het werk dat hij schreef op de rug van een paard, onderweg van Italië naar Engeland. In Engeland logeerde hij bij zijn vriend Thomas More, bij wie hij na aankomst zijn reisaantekeningen uitwerkte tot een grappig, satirisch boek. Hier en daar leest het als een script om voorgedragen te worden. Speelde Erasmus zelf tussen de schuifdeuren?

Erasmus zal niet vermoed hebben dat dit tussendoortje zijn absolute bestseller werd, want het boek is vertaald in 89 talen en wordt telkens weer herdrukt. De *Lof der zotheid* zit vol kritiek op misstanden in de kerk, in de kloosters, in het onderwijs en in de wetenschap, waarbij Erasmus niemand spaart, ook zichzelf niet. Op scherpzinnige wijze neemt hij iedereen op de hak en jaagt ze allemaal in

de gordijnen. En hij speelt met de lezer, die zich wel moet afvragen: ‘Meent hij het nou, of meent hij het niet?’ Filosofen? Die zijn ‘heerlijk gestoord, ze weten niets zeker’; schoolmeesters vormen het ‘meest rampzalige, meest elendige soort mensen’; over juristen schrijft hij: ‘niemand zo zelfingenomen als zij’; van theologen zegt hij: ‘ontelbaar zijn hun haarkloverijen’; koningen ‘denken dagelijks nieuwe belastingen uit om het bezit van hun burgers in hun eigen zak te steken’; pausen ‘verdedigen hun positie uit alle macht met oorlog en gif-moord’, en kloosterbroeders zijn ‘dom, lomp, onbeschaamd’. Het zijn geestige scheldkanonnades, waarbij ieder aan de beurt komt. Toch is de ondertoon van de *Lof der zotheid* serieus met zijn pleidooi voor eenvoud, kinderlijkheid en naïviteit. Hij stelt Christus ten voorbeeld, die liever op een ezel zat dan op de rug van een leeuw. En niet de adelaar, de havik of de leeuw staat model in de bijbel, maar het lam, de duif en de ezel. Vrouwe Zotheid sluit haar optreden als volgt af: ‘Vaarwel, applaudisseer, leef vrijuit. En zet het nu op een drinken’.

ERASMUS ALS RAADGEVER

Erasmus was een veelgevraagd adviseur. Alle machtige vorsten in Europa probeerden hem aan hun zijde te krijgen: Karel v, Frans I, Hendrik VII. Erasmus schreef zowel gevraagde als ongevraagde adviezen. Daarin vleide hij en smeerde hij met stroop, allemaal voor dat ene doel: eenheid in Europa, geen oorlog tussen christenvorsten en het voorkomen van een kerkscheuring. Hij beheerste daarbij alle registers die een topadviseur tot zijn beschikking heeft, nu eens principieel, dan weer plat opportunistisch.

Ook zijn vrienden vragen hem om raad. De Goudse theoloog Herman Lethmaet, die Erasmus nog kende uit zijn periode in Gouda, is een van die vrienden met wie hij regelmatig correspondeert. Lethmaet vraagt op een gegeven moment aan Erasmus hoe hij zich aan het pauselijk

hof dient te gedragen. Erasmus geeft hem een advies dat ‘nogal vrijmoedig’ is en verzoekt hem de brief na lezing te verbranden. Lethmaet volgt dat verzoek niet op, dus we beschikken nog over het handschrift van Erasmus aan Lethmaet (Streekarchief Midden-Holland).

Mijn raad heb je niet nodig... Ik weet dat jij ervoor zult zorgen bij maaltijden altijd nuchter te blijven. Het verlangen naar roem moet je met uiterste inspanning verborgen houden, zowel in je kleding als in je taalgebruik. Je dient voor iedereen vriendelijk te zijn, maar niet op een onderdanige manier. Over zaken die het hof aangaan, dien je niet al te vrij te spreken... Als je een advies geeft, laat het dan eerlijk zijn en zo min mogelijk schadelijk. Als je gedwongen wordt partij te kiezen, ga dan naar de kant met het meeste succes. Als het kan, moet je je zo weinig mogelijk in de affaire-Luther mengen...

ERASMUS ALS POLEMIST

Johan Huizinga typeert Erasmus terecht als de innig oprechte prediker van die algemene zachtmoedigheid die de wereld nog zo bitter nodig heeft. Erasmus kon echter ook ongemeen fel uit de hoek komen en was zeker niet altijd minzaam en zachtmoedig. In 1513 circuleerde er in Europese kringen een subversief pamflet, met als titel: ‘Hoe paus Julius II bij de hemelpoort aanklopt, maar door Petrus niet wordt binnengelaten’. Erasmus ontkent dat hij de schrijver is, want hij wil de uitgave van zijn Nieuwe Testament niet in gevaar brengen, maar wel vraagt hij voortdurend langs zijn neus weg bij zijn vrienden of ze het werkje al gelezen hebben. In 1517 wordt het gedrukt en daarna voortdurend herdrukt; het werd verslonden. Uiteindelijk stelt in de 21ste eeuw professor Menchi onomstotelijk vast dat de schrijver echt Erasmus moet zijn geweest.

Paus Julius II had alles wat Erasmus aan de kerkelijke elite verafschuwde: hij was oorlogszuchtig, praalziek en

vooral uit op het vergroten van de wereldlijke macht van het Vaticaan. Het pamflet is opgebouwd als een soort tooneelstukje, met teksten voor Petrus en Julius. Wanneer Julius met zijn leger bij de hemelpoort komt, laat Petrus hem niet binnen met de woorden:

Ik sta jou zo al een tijdje te bekijken, en alles wat ik zie wijst op goddeloosheid... Wat ik zie, is een zootje ongeregeld, dat geurt naar hoeren, drank en buskruit. Het lijkt wel een bende huurmoordenaars... Dan heb ik het nog niet over het feit dat je de hele tijd maar staat te boeren, dat je riekt naar braaksel en drank: het lijkt wel of je zopas nog gebraakt hebt... Christus heeft me altijd gezegd dat ik deze poort alleen mag openen voor hen die de naakten hebben gekleed, de hongerigen te eten en de dorstigen te drinken hebben gegeven, de gevangenen hebben bezocht en vreemdelingen onderdak hebben verleend.

Zo gaat het door, waarbij Petrus (lees: Erasmus) Julius een publieke etterbuil noemt, een verkondiger van christelijk heidendom en een schaamteloze kerel die rondploetert in de modderpoel van geld, macht, oorlogen en verdorvenheid.

Welk verschil bestaat er tussen jou en de leider der Turken? Beiden hebben dezelfde vuige ambities, maar jij brengt veel groter schade toe.

BEVRIEND MET ERASMUS

Het beeld van Hildo Krop heeft gestaan in Jakarta, Amsterdam en Paramaribo. Jan Schouten trof de buste aan in een Surinaams rijstveld, waar het dienst deed als vogelverschrikker. Op voorspraak van het Gouds Erasmusgenootschap kwam de buste in het Willem Vroesepark te staan. Edelsmid Menno Meijer ontwierp een metalen piëdestal van twee rechtopstaande boeken.

Erasmus deed niets liever dan tafelen en gesprekken voeren met zijn humanisten-vrienden. ‘Wat is er verheugender dan toegenegen vrienden te bezitten?’ Daar zette hij de tijd voor stil door zijn zandloper plat op tafel te leggen, dan was er even geen *time management*. Onder vrienden kon je je immers blootgeven, en aan tafel moest alles gezegd kunnen worden, redematies uitgeprobeerd, argumenten opgegooid. Die gesprekken waren vertrouwelijk, zodat taboes speels konden worden besproken, zoals bijvoorbeeld de vraag of de bijbel letterlijk genomen moest worden.

Op de fictieve groepsfoto van Erasmus’ beste vrienden staan Thomas More, de Engelse humanist en schrijver van *Utopia* (1516); Peter Gillis, de gemeentesecretaris van Antwerpen, eveneens bevriend met Thomas More; Alexander Stewart, de Schotse koningszoon, aan wie Erasmus zijn lijfspreuk ontleende: *Concedo nulli*; Johannes Froben, de boekdrukker uit Bazel, bij wie Erasmus zijn Nieuwe Testament liet drukken en die zijn zoon naar Erasmus vernoemde, en als laatste Koenraad Wackers uit Leuven, aan wie Erasmus op zijn sterfbed zijn laatste brief schreef. Vriendschap was voor Erasmus het hoogste goed op aarde, hoger ingeschat dan het huwelijk. Vrienden vertellen elkaar de waarheid, vrienden zijn gelijkwaardig aan elkaar, vrienden steunen elkaar door dik en dun. En wie het vertrouwen beschaamde en uit de school klapte, lag er voorgoed uit.

IK WIJK VOOR NIEMAND

Alexander Stewart was de zoon van de Schotse koning, die in Italië van Erasmus privéles kreeg in de klassieke talen. Met particuliere lessen kwam Erasmus aan de kost en verdiende hij ook voldoende om boeken te kunnen kopen en uitgeven. Na een trip met zijn leerling langs de Italiaanse steden deed Alexander bij het afscheid zijn gouden ring af en schoof die bij Erasmus aan de vinger, om zo hun

blijvende vriendschap te bezegelen. Op de ring stond een bebaarde man op een stenen blok afgebeeld: de Romeinse god Terminus, de grensgod. Erasmus deed de ring om en zou hem nooit meer afdoen.

Toen Alexander enkele jaren later sneuvelde in de oorlog tussen Schotland en Engeland, liet Erasmus een zegel maken met een afbeelding van Terminus en zijn motto: *Concedo nulli*, 'Ik wijk voor niemand'. Op de penningen van Erasmus, zijn relatiegeschenk, komt de afbeelding van Terminus ook voortdurend terug. Terminus werd een alter ego voor Erasmus, maar tijdens zijn leven al werd zijn mascotte steeds controversiëler. Erasmus voelde zich gedwongen zich te verdedigen door te zeggen dat *Concedo nulli* niet op hemzelf sloeg, maar op de dood: de dood wijkt voor niemand. Overigens geloofde niet iedereen die interpretatie; *concedo nulli* was ook wel erg toepasselijk op zijn eigen onverzettelijkheid en zijn weigering om partij te kiezen.

Wat mij betreft is het motto aanvankelijk uitdagend bedoeld: 'ik volg mijn geweten, ik wijk voor niemand', en pas later is daar de relativiserende betekenis bijgekomen: gedenk te sterven. Voor de sentimentele Erasmus was de afbeelding van Terminus met zijn leuze *Concedo nulli* vooral een herinnering aan zijn jeugdige vriend, die hij na een paar prachtige weken in zijn geliefde Italië nooit meer terug zou zien.

ERASMUS ALS PEDAGOOG

Emo Verkerk, de schilder die ooit filosofie studeerde, heeft hem vriendelijk en met bakkebaarden geschilderd, met die glimlach om zijn lippen waar Luther zo'n hekel aan had. Het lijkt net alsof Verkerk op het neusbeen van Erasmus een zegenende engel heeft aangebracht. Is dit puur toeval, of is dat met opzet gedaan?

Erasmus was geen charismatisch spreker die het volk begeesterde; hij ambieerde dat ook niet. Erasmus stichtte

geen nieuwe kerk, bracht geen sociale beweging op gang, was geen Luther of Calvijn maar meer een docent, een opvoeder, iemand die mensen ertoe wilde brengen zelf na te denken en zelf te studeren.

Zijn eigen ervaring met het onderwijs op de parochieschool in Gouda heeft hem naar eigen zeggen zeer gevormd, in negatieve zin: daar werd de les er letterlijk ingeslagen. Als basis voor de pedagogie zag Erasmus de liefde voor het kind en vertrouwen in de ontwikkeling van het kind. Kinderen moeten niet gedresseerd, maar gestimuleerd worden – voor die tijd revolutionaire opvattingen.

Erasmus geloofde in de maakbaarheid van de mens, door een goede opvoeding, door het bijbrengen van deugden en door zelfstudie. Een van zijn mooiste uitspraken vind ik nog steeds: 'Ik ben geen Erasmist'. Erasmus heeft geen systeem van denkbepelden nagelaten, hij zocht geen volgelingen, eigenlijk integendeel. Hij doceerde graag, maar wilde geen discipelen.

PRIESTER VAN HET BISDOM UTRECHT

Zijn vrienden gingen hem voor in de dood: Alexander Stewart stierf in 1513, Pieter Gillis in 1533, Thomas More in 1535. Erasmus ondertekent zijn testament als 'priester van het bisdom Utrecht'. Hij voelt zijn einde naderen en na al die jaren van zwerven door Europa wil hij eigenlijk weer terug. 'Als Brabant maar wat naderbij was', verzucht de kosmopoliet in Bazel. Hij mist de Bourgogne-wijn, die hem in Anderlecht beter smaakte dan in Bazel.

Hij verzamelt zijn vrienden om zich heen, onder wie ook de zoon van drukker Johannes Froben. Erasmus laat geen priester komen. Vriendschap blijft voor hem tot op zijn laatste dag het hoogste goed. In het testament regelt hij precies hoe er met zijn boeken en de herdrukken van zijn boeken moet worden omgegaan. Zo sterft hij op 12 juli 1536, omringd door vrienden. Zijn laatste woorden zijn in het Nederlands: 'Lieve God'.

Stefan Zweig (*Triomf en tragiek*, 1934) beschrijft dit levenseinde het meest romantisch: 'In de allerlaatste minuut gebeurt er iets vreemds; de grote humanistische geleerde, die zijn hele leven alleen maar Latijn heeft gesproken, vergeet plotseling de zo vertrouwde en vanzelfsprekende taal. En in de oerangst van het schepsel stamelen de verstijfde lippen plotseling het als kind geleerde: "lieve God" uit zijn geboorteland. Het eerste en laatste woord van zijn leven vinden elkaar in dezelfde Nederlandse klank. Nog een laatste ademhaling en dan wordt hem geschonken waarnaar hij zo vurig verlangde voor de mensheid: vrede.'

ERASMUS GOUDAE CONCEPTUS

Toen Erasmus in 1536 overleden was, wilden de monniken van zijn augustijner orde in Gouda toch laten weten dat deze beroemde geleerde oorspronkelijk uit Gouda kwam. Zij lieten door een kunstenaar de bekende kop van Erasmus boetsen uit klei en bevestigden die op een rond stuk eikenhout met de tekst: 'Goudae Conceptus Roterdami Natus obiit Basile'. In Gouda verwekt, in Rotterdam geboren, in Bazel heengegaan. Toen het klooster Stein afbrandde in 1549, is deze plaquette gered uit de vlammen en overgebracht naar de nieuwe huisvesting van de monniken binnen de stadsmuren van Gouda.

Erasmus zelf moest niet veel hebben van het getouwtrek van steden en vorsten om hem in hun kamp te krijgen. Hij beschouwde zich als wereldburger. *Civis mundi sum*, letterlijk: 'ik ben een wereldburger', in zijn tijd was dat: Ik ben een Europeaan. Vaak liet hij zich laatdunkend uit over de Hollanders met hun slechte manieren, hun botheid, hun drankzucht en hun ongeletterdheid.

Erasmus schrijft in 1520 als reactie op een poging om hem in het Duitse kamp te trekken: 'Het doet er niet veel toe in welk oord men is geboren en ik vind het loze opschepperij als een stad of volk er zich op laat voorstaan een bepaald persoon te hebben voortgebracht dat het dankzij

zijn eigen studie, zonder hulp van zijn geboorteland, tot aanzien en roem heeft gebracht. Meer reden om zich op de borst te kloppen dan de plaats van zijn geboorte heeft de plaats die hem tot een groot man heeft gemaakt... Dat ik een Hollander ben, kan ik niet ontkennen.'

In een andere brief noemt Erasmus Gouda zijn 'vaderstad'. Zijn leven lang blijft hij corresponderen met vrienden uit zijn Goudse tijd. Zijn brief aan de Goudse theoloog Lethmaet is in het originele handschrift bewaard gebleven. Erasmus waardeert Herman Lethmaet zeer, net als Maarten van Dorp. Hij noemt Lethmaet een heel groot talent, bovendien leeft hij uiterst sober, 'als de man tenminste kans ziet dat vol te houden tussen de Hollanders'. Erasmus had een haat-liefdeverhouding met Holland en zijn vaderstad Gouda, anders kun je het niet noemen.

CIVIS MUNDI SUM

Beeldend kunstenaar en glazenier Marc Mulders kreeg in 2015 van Museum Gouda de opdracht om een gebrandschilderd raam toe te voegen aan de collectie Goudse Glazen in de Sint-Janskerk. Het is een herdenkingsraam voor Erasmus, vijfhonderd jaar na de publicatie van de eerste gedrukte bijbel in het Grieks en Latijn, het *Novum Instrumentum*, Erasmus' levenswerk.

Museum Gouda wilde niet de icoon Erasmus laten verbeelden in gebrandschilderd glas, maar zijn gedachtengoed. Dus niet de muts en de mantel en het profiel, maar het pleidooi voor verdraagzaamheid, vrede en vriendschap dat uit het werk van Erasmus spreekt. Het moest geen poging zijn om Erasmus te claimen als Gouds burger, maar juist om zijn wereldwijde betekenis uit te drukken. *Civis mundi sum* is daarom in de onderrand van het Erasmusraam als tekst gekozen. Het moest ook geen poging zijn om Erasmus toe te eigenen als Reformator, maar juist als verkondiger van een boodschap waar gelovigen en ongelovigen door geïnspireerd kunnen worden: een

boodschap van hoop, een boodschap ook van inclusiviteit. Deze boodschap klinkt in tijden die net zo verscheurend en angstaanjagend lijken als de zestiende eeuw met alles waartoe Erasmus zich moest verhouden: spanning in Europa tussen Noord en Zuid en oorlogsdreiging aan de randen van Europa.

Marc Mulders schildert met licht. Als het zonlicht door het Erasmusraam valt, ervaart de bezoeker in de kerk een sfeer van genereuze ruimtelijkheid. In de woorden van de kunstenaar:

Ik wil met het binnenvallend licht een nieuwe ruimtelijkheid schilderen, waar Erasmiaanse klanken van tolerantie, vergeving en gastvrijheid verbeeld worden in een abstract patroon van lichtschakeringen, kleurlevels en lichtflitsen... genereuze ruimtelijkheid...

Hoog middenin het Erasmusraam heeft Marc Mulders een ring van pauwenveren aangebracht. Hij zegt daar zelf over:

In veel culturen staat de pauw symbool voor de aankomende lente, voor de vruchtbaarheid. In de christelijke cultuur staat de pauw voor de wederopstanding van Christus. Een motief van hoop. De pauw is afgebeeld als een aards moment hoog in de hemel. De hemel op aarde, dat behoort tot ieders opdracht. Bovendien is de pauw, door de nadruk op de roterende verenkrans, als het ware een mandala; een geometrisch patroon dat symbolisch de Kosmos uitbeeldt. In onze christelijke beeldcultuur doet het roosvenster in een kathedraal denken aan een mandala. En zo verenigt de pauw in het Erasmusraam meerdere religieuze paden en vergezichten.

NOOT

I De vijftien portretten zijn full color in deze bundel opgenomen in een apart katern.